

Siberië deel 6 - Westerse bespiegeling Sjamanisme

Marchinus Hofkamp

1. 'Venus' van Willendorf - h 11 cm
kalksteen, 25.000 jaar oud

2. Aardewerk Hoogkarspel
h 4 cm - 3.500 jaar oud

3. Runenhoutje Westerebden
Viking-tijd - 1100 jaar oud

Het groepje houten beelden in het Neurenbergse Museum (afb blz 4) verraste me, omdat ik in Siberië geen tribale kunst verwachtte. Zelfs kende ik er nog geen afbeelding van. Uit de arctische gebieden van Noord Amerika en Groenland is wél veel bekend, maar van het oosten van ons Euraziatische continent veel minder. Maar natuurlijk zijn er ook in Siberië etnografica.

Ook in onze contreien moeten vóór de intrede van het Christendom primitief vormgegeven geestenbeeldjes een belangrijke rol gespeeld hebben, en dat intrigeert. Maar de materiële getuigen daarvan zijn op onze breedtegraad uiterst schaars. Het is vooral in de (oostelijke) mediterrane regio's van Europa waar veel zeer oude idolen gevonden zijn, van zowel prehistorische - met vooral een oorsprong in de Mesopotamische culturen - als van historisch belangrijke beschavingen (Griekse, Etruskische en Romeinse). En deze laatste deden nog tot in de zevende eeuw hun invloed gelden in de zuidelijke Nederlanden.

Op onze breedtegraad zijn heel weinig prehistorische beelden gevonden, maar ze getuigen wel van religieuze beleving heel lang geleden. Op enkele benen en herts-

hoornen voorwerpen na zijn steen en aardewerk vrijwel de enige materialen, die de tand des tijds hebben doorstaan, en een beeldje als de "Venus van Willendorf" (Oostenrijk - ca 23.000 jaar voor Chr. - afb 1) is dan ook beroemd - niet alleen omdat het zo oud is, maar ook omdat het zo bijzonder en kunstzinnig is vormgegeven. Tot de oudste getuigen van (waarschijnlijk) gepraktiseerd sjamanisme in ons land behoren de aardewerken dierfiguurtjes die in de kop van Noord Holland zijn gevonden (Hoogkarspel - 24 stuks, 4 bij 6 cm - afb 2), en die uit ca 1500 voor Chr. stammen. Ook op een paar andere plekken zijn enkele van zulke figuurtjes gevonden. Je zou verwachten, dat als zij een duidelijk rituele betekenis gehad hebben, er méér van gevonden zouden zijn, maar dit gebied was heel dun bevolkt, én erg moerassig, waardoor dit kleine en relatief zware aardewerk al gauw naar diepe aardlagen verdwenen zal zijn. Oudheidkundige musea zijn in hun bijschrift heel voorzichtig om de betekenis van zulke figuurtjes te interpreteren, en terecht, maar vanuit archeo-antropologisch perspectief hoef je er nauwelijks aan te twijfelen, dat deze figuurtjes een sjamanisti-

4. Masker van Middelstum - aardewerk - h 20 cm
De linker helft ontbreekt deels. 2.400 Jaar oud

sche functie hebben gehad. Dit geldt nog sterker voor het aardewerken 'masker van Middelstum' (afb 4), dat uit de klei van dat Groninger dorp is opgegraven en uit 500 voor Chr. stamt.

Vanaf het begin van onze jaartelling waren het de Romeinen en Kelten wier macht tot aan onze grote rivieren reikte, en die ook daarboven nog hun beeldende invloed deden gelden, vooral in brons en aardewerk. De hen opvolgende Germanen hebben ons in beelden de zin nauwelijks iets nagelaten, evenmin als dat in de volgende periode van de grote volksverhuizingen het geval was.

Nadat het Christendom met de eerste schreden van Willibrord en Bonifacius, in de tweede helft van de zevende eeuw, schoorvoetend zijn intrede deed in Nederland, duurde het nog tot in de tiende eeuw voordat het bisschop Balderik (917-975) [1] lukte om een kerstende rol van betekenis te spelen. Het culturele aandeel van de noordelijke Vikingen, die ons tussendoor nog kwamen 'bezoeken', is nauwelijks relevant om hier te vermelden. Zij hebben Scandinavië weliswaar prachtig snijwerk nagelaten, mét afbeeldingen van hun

goden en runentekens, maar de sporen die ze bij ons nalieten waren vooral destructief. Toch laat een houtje (!) met runeninscripties uit Noord Groningen (afb 3) zien dat zij hier toch ook in religieuze zin enigermate 'poot aan de grond' hadden.

Of er in onze regionen toen een cultuur van beeldend weergegeven religie te vinden was, is nauwelijks te achterhalen. Steen was hier weinig, en houten figuren kregen in ons klimaat nauwelijks de kans te 'overleven', zodat de oudst bewaarde (houten) beelden toch alweer uit de Romaans Christelijke traditie stammen, waar zij een beschutte plek kregen in kerken. Maar voor het ontstaan van de eerste voor het volk toegankelijke kapellen en kerkjes moeten we dan nog wachten tot de elfde eeuw [2].

Dat met de kerstening een eind zou komen aan de sjamanistische praktijken was een kerkelijke illusie, en de 'donkere middeleeuwen' worden niet voor niets zo genoemd. De prachtige tentoonstelling 'De heksen van Bruegel' in het Catharijne Convent illustreert dat uitgebreid, waarbij tevens duidelijk wordt, dat we ook nog lang ná die middeleeuwen minder Christelijk waren dan door de kerk gewenst. Een mooi voorbeeld daarvan vond ik in het 'busselpopje' (strooien pop) dat er als wikkkelkindje mét opgespelde kies te zien was (afb 5). Deze lappenpop heeft, gezien zijn uiterlijk én de veiligheidsspeld waar de kies mee vastgespeld zit, nog in de negentiende eeuw dienst gedaan als heilmiddel tegen koorts en kiespijn (een veiligheidsspeld in deze vorm stamt uit het midden van de negentiende eeuw).

Maar getuigen niet ook onze katholieke kerken en musea ruimhartig van een Christelijke traditie die zelf zich niet onbetuigd heeft gelaten in het maken van beelden en afbeeldingen voor ons heil? - hoewel dit niet sjamanistisch genoemd zal worden.

En wat te denken van 'exorcisme', een praktijk van 'geestuitdrijving' die goed te vergelijken is met de sjamanistische praktijk? Want voor wie meent, dat exorcisme iets 'uit de oude doos' is, zou nog even terug kunnen kijken in het EO programma "Uitgesproken EO" van 1-3-2011: "Maar ook in protestantse kringen doen steeds meer mensen een beroep op een bevrijdingspastor of een exorcist zoals deze persoon binnen het katholicisme wordt genoemd. Alleen al in Nederland zijn er naar schatting enkele honderden kerken actief met het uitdrijven van geesten en demonen." [3]. En dat ook buiten de 'gewone' kerk veel westerse mensen niet voldoende hebben aan een seculier wetenschappelijke benadering blijkt uit allerlei wel heel alternatieve geneeswijzen met als voorbeeld de kwestie Sylvia Millicam, de enorme populariteit van figuren als Yomanda en Char, en gebedsgenezers als Johan Maasbach en Thomas Lee Osborn.

Binnen West Europa is er nog wél een heel aparte bevolkingsgroep, waar sjamanisme een (ook tanende) rol speelt - Erich Kasten schrijft daar over in dit num-

5. 'Bussepopje' met aangebechte kies - h ± 20 cm

Abbeeldingen

1. Venus van Willendorf, h 11 cm, zandsteen. Ca 25.000 jaar oud collectie Naturhistorisches Museum, Wenen. foto MatthiasKabel – <https://en.wikipedia.org>
2. Aardewerk, Hoogkarspel, h 4 cm, 3.500 jr - collectie & foto Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
3. Runenhoutje, Westerembden, 1100 jr - coll. & foto Groninger M.
4. Masker van Middelstum, h 20 cm (links ontbreekt deel), aardewerk, 2.400 jaar oud, coll. Groninger Museum, foto MH
5. Bussepopje, h ± 20 cm, ± 1850, coll. Catharijne Convent, foto MH
6. Houten 'geestenbeeld' van het Ostyak volk in West Siberië, h 17 cm Galerie Tischenko te Helsinki. Hier wordt van 15-9 tot 15-10 een verkoopexpositie gehouden met ritueel beeldhouwwerk uit O-Siberië

Literatuur

- [1&2] www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6626/de-kerstening-van-nederland.html
- [3] www.eo.nl/ditisdedag/reportage/item/exorcisme-in-nederlandse-kerken/
- [4] www.visionair.nl/wetenschap/euraziatische-oertaal-dateert-van-15-000-jaar-geleden/
- [5] Martínez-Jacquet, Elena - Aesthetics of the Amur - Cevoli, Daria wordt geïnterviewd - Tribal Art Magazine nr 78, winter 2016

mer [deel 5]. Dat zijn de Saami, een van oorsprong nomadisch volk in noord Scandinavië, bij ons beter bekend als 'Lappen'. Bij de Scandinaviërs staan zij veelal laag in aanzien, zoals dat bij ons met Roma nog het geval is. Nog slechts een kwart van de bevolking spreekt het Saami, een Uralische taal die verwant is aan het Fins, Ests en Hongaars. Deze bijzondere taal valt daarmee buiten de Indo-Europese 'taalfamilie' - en is overigens ook niet verwant aan de talen van Oost-Siberië [4].

En zo vormt Siberië voor onze breedtegraad dus nog een tijdspiegel, omdat daar tot in de vijftiger jaren (20e eeuw) sjamanistische volkeren in zekere zin [deel 4] hun eigen cultuur konden praktiseren.

Was het toeval, dat het Winternummer van Tribal Art ook ineens aandacht aan Oost Siberië besteedde? Dit nummer bevond zich nog in mijn stapeltje 'onlezen' en kwam pas tijdens deze zomervakantie aan bod. Daarin een artikel "Aesthetics of the Amur" [5] met prachtige etnografische afbeeldingen. Niet gek, dat in het maartnummer een galerie hier op in sprong met een paginagrote advertentie, een beeldje uit West Siberië (afb 6). Siberië 'roert' zich, en staat ook etnografisch ineens weer 'op de kaart', verwonderlijk en interessant.

6. Ostyak beeldje, West Siberië, hout - h 17 cm